

*О.І. Сич
(м. Київ)*

М.ДРАГОМАНОВ ТА І.ФРАНКО: КРИТИКА СУСПІЛЬНИХ ІДЕАЛІВ

Процес руйнації суспільних ідеалів й ідей радянської ідентичності розпочався ще в умовах горбачовської перебудови у СРСР. Світ ідей – символів, на думку С.Кара-Мурзи, впорядковує історію народу, суспільства, країни, зв'язує в колективній пам'яті минуле, сьогодення і майбутнє. Стосовно минулого символи створюють спільну пам'ять, завдяки якій українці є народом. Щодо майбутнього символи та ідеї з'єднують їх у народ, вказуючи, до чого необхідно прагнути і чого необхідно уникнути¹.

Ідеї й смисли радянської ідеократичної держави не відповідали потребам незалежної Української. Це обумовило необхідність становлення у колективній свідомості народу таких суспільних ідеалів, які б не вступали в протиріччя з діалектикою самоорганізації українського соціуму та його держави наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Багато у чому нові суспільні ідеали є трансформованими чи відродженими ідеями, витвореними культурною і політичною роботою діячів українського національного руху попередніх поколінь.

Тому аналіз суспільних ідеалів, вироблених такими мислителями, як М.Драгоманов та І.Франко, є темою актуальною для вивчення.

Наукова новизна даного дослідження полягає в спробі проаналізувати погляди й оцінки двох українських мислителів щодо суспільних ідеалів українства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Вагомий внесок у розробку теми суспільно-політичних поглядів та вивчення творчої спадщини М.Драгоманова та І.Франка внесли М.Грушевський, І.Лисяк-Рудницький, Р.Шпорлюк, Б.Кравченко, Я.Грицак, О.Субтельний, А.Катренко, В.Сарбей, О.Реєнт, Я.Ісаєвич, Г.Касьянов, П.Магочий, Н.Шип й ін.

У творчій спадщині М.Драгоманова та І.Франка значну увагу приділено національному ідеалові українців. Так, Михайло Петрович обґрунтовано розкрив проблему негативного впливу на суспільний розвиток панування національних стереотипів у свідомості українства. Ці останні він називав “національними святощами”. Вчений вважав, що мова і релігія не можуть бути ними, та зазначав з цього приводу, що “з усіх ознак національних, в котрих націоналісти бачать святощі, найясніша – мова. Вона й має найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через котрий іде до людей освіта. От через це найбільша частина й політичної справи національників зводиться до права певної мови в уряді, суді, школі, а надто в початковій. Тільки ж і важність мови не може доходити до того, щоб освічена людина дивилась на неї як на святощ, вищу від людини. Мова все-таки слуга людини, а не пан. Мова мусить рости і переминятися відповідно зросту людини, громади. Людина вільна вчити й уживати й чужі мови”².

Стосовно релігійно-кофесіальних стереотипів М.Драгоманов стверджував, що “русинам-українцям, трудно навіть сказати, яка, власне, віра в нас може вважатись за фактично національну? Коли взяти пам'ятники “народної мудрості” – легенди, пісні, прислів'я українські – та по них характеризувати народну релігію, то побачимо, що в ній над ґрунтом натуралістично-політеїстичним лежить найбільше кора релігії маніхейсько-богумільської, як і в болгар, сербів і великорусів, так що коли б треба було застосувати до якої з історичних релігій наш народ, то я б його застосував

скоріше всього до богумільства і наперед хвалюсь, що одолію кожного свого противника в науковій спорі про цю справу. А тим часом одні з наших народовців вважають за нашу народну віру православ'є, другі – унію, треті – навіть римський католицизм. До того ж серед нашого простого народу є свідомі протестанти, а переважна частина інтелігенції є філософи в релігії, навіть більша частина тих, хто лицемірствує перед якою-небудь церквою”³.

Якщо М. Драгоманов вважав за необхідне подолання національних святощів задля єднання українців в цілісну спільноту, то І. Франко вбачав цілісність нації й її прогресу у залежності від єдності ідеалів в економічній, соціально-політичній та духовній сферах. Він вважав, що “синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації”⁴. Далі І. Франко резюмував: “Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації”⁵.

Ідеал національної самостійності, за І. Франком, має бути почутий серцем, усвідомлений розумом, щоб, використовуючи наявність усіх сил та засобів, наближатися до нього. Іван Якович зазначав, що “ми мусимо навчитися чути себе українцями... Ми повинні – всі без виїмки – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним, хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе, справді, практично частиною його”⁶.

Тому ми вважаємо слушними твердження Я. Грицака про те, що як І. Франко, так і М. Драгоманов прагнули піднести маси до загальної культури й цивілізації, опираючись на національні підстави⁷.

Одне з провідних місць у творчій спадщині обох учених займає проблема пошуку соціального ідеалу.

Так, у своїх пошуках останнього ідеалу М. Драгоманов поєднував проблему соціальної свободи з проблемами свободи людини, нації та їхньої господарської й духовної діяльності в ідейно-політичній системі лібералізму: “Принципи сучасної всесвітньої цивілізації найбільш відповідні поступові: лібералізм у його найпослідовнішій формі – федералізму – в справах державних, демократизм – у справах соціальних з його найтвердішою гарантією – асоціацією у справах економічних, раціоналізм – у справах письменських, наукових уміlostях”⁸. М. Драгоманов виявив послідовність у своєму баченні соціальної свободи на базі лібералізму індивідуалістського типу. В нього індивіди з їх волею є основою всіх можливих соціальних порядків. Асоціації цих останніх якраз і творять той соціальний порядок, який у перспективі заступить державне управління. Й світовий правопорядок, отже, впливає з визнання, з одного боку, фундаментом усіх соціальних та міжнародних порядків індивіда (атома всіх соціумів), а з іншого, – об'єднання їх у громади: атом – індивід; молекули – громади, асоціації; макротіло – людство. Нації – це також вид асоціації⁹. “Національність як сукупність ознак, властивих певному числу індивідів, є умова їх асоціацій між собою, зруйнувати яку означає розбити спільноту на атоми і ослабити кожний індивід зокрема і всіх разом; ослаблювати ж, розбивати окремі спільноти – означає ослаблювати і розбивати загальну”¹⁰.

Аналізуючи проблему соціальних ідеалів у поглядах І. Франка, слід відзначити, що Іван Якович, особливо замолоду, перебував під впливом свого ідейного вчителя

М. Драгоманова. Силу такого ідейного впливу на світогляд І. Франка Я. Грицак пояснює, тим, що Михайло Петрович зміг подолати ідейний дуалізм українського руху. Останній поєднав у собі націоналізм із соціалізмом, винайшовши формулу поєднання національних та соціальних ідеалів і розробивши організаційні підстави функціонування українського соціалістичного руху¹¹.

В соціальних конструкціях І. Франка однією з центральних була ідея побудови нового ладу, який, вважав учений, опиратиметься на суспільну ("громадську") власність на засоби виробництва. Суспільство складатиметься з рівноправних громад, які самі обиратимуть собі керівників. "Усі плоди праці повинні належати тим, хто працює. Зникнуть класові привілеї й нерівність, справи загальнодержавної ваги (розвиток шкіл, музеїв, інститутів тощо) буде фінансовано із суспільних фондів, війсьсько замінить громадська міліція. Соціалістичний лад забезпечуватиме вільний розвиток усіх націй, які створять "вільну федерацію". Запанує необмежена свобода особистості, зникнуть нерівні шлюби, укладені з розрахунку, діти будуть виховуватися у поняттях розумних, поступових і наукових, але ніхто не забороняє їм знайомитися й з іншими, протилежними ідеями"¹².

В соціальному світогляді І. Франка було чимало такого, що суперечило популярній у той час революційній ідеології марксизму. Іван Якович вважав неприйнятною концепцію "диктатури пролетаріату" з наступним її перетворенням у "народну державу". "Під словом "всесвітня революція" я не розумію всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітню різанину; се можуть під революцією розуміти тільки всесвітні рутенці, плосколоби та поліцаї ..., – писав він у листі до Ольги Рошкевич. – Я розумію під революцією іменно цілий великий ряд таких культурних, наукових і політичних фактів, будь вони криваві або й зовсім ні, котрі змінюють всі дотогочасні поняття і основу і цілий розвиток якогось народу повертають на зовсім іншу дорогу ... Я переконаний, що послідній акт великої революції соціальної буде остільки лагідніший, а тим самим розумніший і глибше переведений, оскільки освіта і наука зможе прояснити масам робочого народу ціль і способи цілого діла"¹³. Й у цьому ставленні до марксистської доктрини обидва мислителі були однодумцями.

Важливим компонентом світогляду обох учених є ідея державності. На думку М. Драгоманова, децентралізація Російської імперії та становлення у ній федерального ладу могли б сприяти загальному розвитку всіх її народів. Виступаючи проти централізації в цілому, Михайло Петрович виступав і проти революційної централізації, особливо у Росії, де вона, на його думку, "тим небезпечніша для справи свободи, що в цій країні, при нерозвинутості маси, найімовірніше можна побоюватись диктатури цілком реакційної, навіть після тимчасового успіху революції прогресивної". Тому він закликав усі прогресивні сили держави, особливо ж соціалістів, "намагатись підірвати принцип влади і централізації, і в практиці, і в теорії, та ґрунтувати всі свої плани й дії і до, і під час, і після перевороту на принципі протилежному: децентралізації та федерації"¹⁴.

Аналізуючи роль держави у суспільних процесах, І. Франко попереджував про небезпеки, які приховує під собою тенденція до збільшення її функцій. Учений зазначав, що "державна – розуміється, будуча, народна держава – має стати всевладною панею над життям усіх горожан... Та всеможна сила держави полягла би страшеним тягаром на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусили б шезнути, бо а ну ж держава признає її шкідливою, не потрібною? Народна держава стала б величезною народною тюрмою"¹⁵.

В світогляді молодого І. Франка деякі дослідники відзначають неувагу до держави як обов'язкового чинника змін. У модернізації Європи ХІХ ст., зазначає Я. Грицак, помітно щось на зразок певної тенденції: чим далі на схід, тим сильнішою є роль держави як *agens movens* індустріалізації. В країнах та краях, де, – як у Російській

імперії, емансипація селян відбулася пізно, капітали були порівняно незначними, а суспільну атмосферу затруював брак інституційної довіри, держава аж до кінця століття виступала як головний модернізаційний чинник. Об'єктивно це мало би спонукати поступовців до союзу з державою, що й спостерігається у випадку російських західників чи польських лібералів в Австрійській імперії. Натомість російські революціонери, польські соціалісти та українські патріоти надавали пріоритет народності первню у своїх модернізаційних проєктах. І тим самим перетворювали ці проєкти на гарну, але все-таки утопію¹⁶.

Таким чином, у філософських, соціально-політичних та морально-естетичних шуканнях М. Драгоманова й І. Франка чітко проступає ідея свободи: національної – для українців, соціальної – для людей праці та особистісної, індивідуальної – для кожної людини. Разом із тим економічний, соціальний, політичний і духовний поступ України не уявлявся ними без вивчення й використання позитивного світового та європейського досвіду, без поєднання національних і загальнолюдських ідеалів. Тому основою всіх суспільних перебудов у них мала стати людина як невід'ємна частина й найвище створіння природи, як центральний елемент кожної ідеї.

На відміну від недооцінки М. Драгомановим національного фактора у суспільному житті, в утвердженні загальнолюдських ідеалів, І. Франко вважав неприпустимим національний нігілізм, абсолютизацію якоїсь суб'єктивної “соціальної рівності і політичної волі”, бо передусім національні ідеали спроможні наповнити їх реальним та конкретним змістом.

Порівняльний аналіз суспільно-політичних ідеалів у поглядах М. Драгоманова й І. Франка є перспективним напрямком для подальшого дослідження.

¹ *Кара Мурза С.* Экспорт революции. Ющенко, Саакашвили... – М., 2005 – С.31.

² *Драгоманов М.* Чудацькі думки... // Драгоманов М. Вибране. – К., 1991. – С.554.

³ Там само. – С.553.

⁴ Політична історія України. ХХ століття: у 6-ти т. – Т.1. – К., 2002 – 2003. – С.73.

⁵ *Франко І.* Поза межами можливого // Збір. тв.: У 50 –ти т. – К., 1986. – Т.45. – С.284.

⁶ Його ж. – С.405.

⁷ *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його суспільство. – К., 2006. – С.239.

⁸ *Драгоманов М.* Листи до Ів. Франка та інших. 1887 – 1895. Л., 1908. – С.83–84.

⁹ Політична історія України. ХХ століття. – С.38.

¹⁰ *Драгоманов М.* Что такое украинофильство? // Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991. – С.448.

¹¹ *Грицак Я.* Вказ. праця. – С.233.

¹² Там само. – С.230.

¹³ Там само.

¹⁴ *Драгоманов М.* Народна воля о централизации революционной борьбы в России. – Собр. Соч. – Париж., 1906. – С.401.

¹⁵ *Сюдюков І.* Український Мойсей. Франкова “Тріада свободи”: ідеал та реальність. // Україна Incognita. – К., 2004. – С.223.

¹⁶ *Грицак Я.* Вказ. праця. – С.240.